

УДК 37.026.5

Пахарєв С.О. (КНУ)

ЛІЦЕЇ ІЗ ПОСИЛЕНОЮ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ: ВИТОКИ ТА СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

У статті «Ліцеї із посиленою військово-фізичною підготовкою: витоки та специфіка організації навчання» висвітлено витоки виникнення ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, специфіку діяльності суворовських училищ держав колишнього СРСР. Представлено аналіз мети і завдань, змісту освіти, специфіки функціонування ліцеїв, організації специфіки навчання сучасних ліцеїв за сучасних умов розвитку громадянського суспільства в країні та впровадженні нової парадигми освіти.

Ключові слова: освіта, ліцей, ліцеїст, суворовське училище, військово-фізична підготовка, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, зумовили потребу в модернізації вітчизняної системи освіти, пріоритетом якої є

упорядкування та осучаснення мережі освітніх закладів для забезпечення рівного доступу всіх громадян до якісної освіти згідно з їхніми освітньо-професійними потребами, інтересами, здібностями як магістральний напрям її розвитку. Суспільству, що розвивається як громадянське, потрібні люди, які спроможні творчо самореалізуватися та взаємодіяти в соціумі, продуктивно співпрацювати в різних соціальних групах і командах, уміють виборювати власні інтереси, захищати інтереси інших та національні інтереси нашої країни. Тому навчальні заклади, як відкриті соціально-педагогічні системи та як активні складові громадянського суспільства є відповідальними за формування громадян-патріотів країни, відчуття відповідальності за дотримання національних інтересів, соціалізацію учнівської молоді та її фізичний, моральний, соціальний розвиток на основі соціально значущих норм, національних цінностей і традицій.

Кожний загальноосвітній навчальний заклад зобов'язаний створити умови для формування в учнів ключових компетентностей, у тому числі й громадянської, політичної та соціальної, що забезпечує їх соціалізацію, успішну життєдіяльність у соціально неоднорідному суспільстві, свідомий вибір майбутньої професії й професійну продуктивність. Зважаючи на це, у мережі освітніх закладів, яка з одного боку суспільно орієнтована, оскільки враховує вищі інтереси розвитку демократичного суспільства (демократичні й національні цінності, стійкий розвиток, конкурентоспроможність країни та її національну безпеку), а з іншого – орієнтована на ринок праці, що пристосована до прогнозованих потреб у людських ресурсах із певним профілем і рівнем підготовки, передбачений профільний напрямок, який детермінував відкриття ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою та які мають успішно розв'язати задачі, поставлені громадянським суспільством.

Аналіз останніх досліджень. Одним із напрямків реформування освіти в Україні є створення системи ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, яка регламентується Постановою Кабінету Міністрів України з 28.04.1999 року № 717 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 105 (105-2001-п) від 07.02.2001 року № 1402 (1402-2003-п) від 04.09.2003 року), Указом Президента України від 25.10.2002 року № 948 (зі змінами) «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», Розпорядженням Президента України від 11.05.1999 року № 94/99-рп «Про розширення мережі ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою» та іншими нормативно-правовими документами [1–6].

Розвиток і реформування системи освіти в Україні та інших країнах колишнього СРСР за останні десять років можна поділити на три етапи: перший – перед розпадом СРСР (1922-1991 рр.), другий – після визначення незалежності (1991 р.), третій – після підписання Болонської декларації (2005 р.) [9]. До розпаду СРСР освітня політика була централізованою під контролем держави. Після визначення незалежності був узятий напрямок на реформу в системі освіти. Чинні документи про існуючі загальноосвітні навчальні заклади надають можливість дитині вибрати заклад за напрямком вивчення дисциплін. Навчально-виховний процес у таких загальноосвітніх закладах обумовлюється рівнем підготовленості юнаків до військової служби, уміннями та навичками, які знадобляться у майбутньому житті, привчаються до дисципліни, організованості, відповідальності, удосконаленням фізичних, вольових, інтелектуальних, професійних, моральних якостей особистості.

Найбільш актуальним є визначення специфіки організації навчально-виховного процесу (НВП), визначення оптимальних дидактичних умов організації навчально-виховного процесу в ліцеях із посиленою військово-фізичною підготовкою з урахуванням умов їх функціонування в регіоні та наявною законодавчо-правовою базою.

Мета статті – висвітлити витоки виникнення та досвід діяльності ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою в країнах колишнього СРСР, організаційні умови створення сучасних ліцеїв, зміст освіти та специфіку навчання.

Основна частина. Порівняння досвіду та ефективності підходів педагогічних працівників до організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах

України, а особливо в ліцях із посиленою військово-фізичною підготовкою надають можливість вивчити стан дидактичних умов навчально-виховного процесу, проблемні питання та перспективи розвитку. У процесі вивчення даного питання розглядалися теоретичні та практичні аспекти:

1. Схожість та відмінності підходів до навчально-виховного процесу.
2. Тенденції розвитку військової освіти в нашій країні та країнах колишнього СРСР.
3. Найбільш ефективні підходи до поліпшення навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах та ліцях із посиленою військово-фізичною підготовкою.
4. Адаптація учнів до освітянських реформ.

Як показує вивчення даної проблеми та аналіз типів шкіл колишнього СРСР, такого типу загальноосвітнього навчального закладу, як ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою, у період існування колишнього СРСР не було. Функціонували суворовські училища, що були розташовані за регіональним принципом їх утворення. На території України від колишнього СРСР залишився лише Київський військовий ліцей імені Івана Богуна. Зазначимо, що кожне суворовське училище застосовувало в практиці роботи різні підходи до навчання та було спрямоване на підготовку учнів до вступу у визначені вище військові навчальні заклади колишнього СРСР із тією ж характерною особливістю вивчення окремих дисциплін, необхідних для продовження підготовки військових фахівців за замовленням Міністерства оборони, та вимогами освітньо-кваліфікаційної та освітньо-професійної характеристик військово-облікової спеціальності.

Так Уссурійське суворовське училище, розташоване у Приморському краї, відрізнялося мовленнєвою підготовкою учнів, зокрема вивченням китайської мови. Окрім китайської мови, обов'язковими були такі предмети: англійська мова, основи цивільного захисту, тактична підготовка з урахуванням театру військових дій, загальновійськова підготовка, основи військової топографії, фізична підготовка з основами рукопашного бою. Випускники даного училища після закінчення направлялись до вступу у два військові училища: Київське вище загальновійськове командне училище та Благіщенське вище загальновійськове командне училище до факультету розвідки. Таким чином, починаючи з суворовського училища, готувалися майбутні військові фахівці з військової розвідки на замовлення Міністерства оборони колишнього СРСР. Окрім переваг у даній системі підготовки, були й певні недоліки. Набір учнів до навчальних закладів та розподіл після закінчення навчання здійснювався за рознарядкою Міністерства оборони за територіальною ознакою. Пріоритет при вступі мали учні з міцним станом здоров'я та доброю фізичною підготовкою, якість підготовки учнів за загальноосвітніми предметами була на другому плані.

На підставі недоліків функціонування та діяльності колективів системи військово-навчальних закладів формуються вимоги до ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою з позицій системології, які враховуються при формуванні навчальних планів і змісту освіти, принципів організації навчального виховного процесу, визначенні оптимальної організаційної структури ліцею та його підсистем, впровадження інноваційних і технологічних змін у змісті освіти ліцеїв, системи діяльності педагогічного колективу та навчально-пізнавальної діяльності ліцеїстів, при налагодженні організаційно-структурних і інформаційно-комунікаційних зв'язків між викладачами, ліцеїстами, батьками ліцеїстів, адміністративно-управлінською ланкою ліцею та державою як замовниками на підготовку кадрових військових.

До таких вимог відносяться:

- легкість керування ліцеєм із посиленою військово-фізичною підготовкою;
- міцність навчально-виховного процесу ліцею;
- гнучкість навчально-виховного процесу у ліцеї;
- активність та надійність внутрішніх міжпредметних зв'язків організації навчально-виховного процесу;
- вибіркова відкритість системи організації навчально-виховного процесу ліцею;
- захищеність системи організації навчально-виховного процесу ліцею;

- економічність системи організації навчально-виховного процесу ліцею;
- розумне розташування навчального закладу.

Легкість керування ліцеєм із посиленою військово-фізичною підготовкою можлива в тому випадку, коли мінімальне число керівних установ, мала кількість навчальних закладів такого типу, мінімум командирів і достатня кількість педагогічних працівників. Міцність організації навчально-виховного процесу навчального закладу забезпечує матеріальна та навчальна база з наявністю необхідної кількості педагогічних кадрів. Гнучкість необхідна для внесення змін до навчально-виховного процесу, для поліпшення якості підготовки ліцеїстів. Активність та надійність внутрішніх зв'язків навчально-виховного процесу надає можливість враховувати міжпредметні зв'язки, наступність, безперервність та плановість військової освіти. Вибіркова відкритість потрібна системі військової освіти для встановлення та підтримки зовнішніх зв'язків, недопущення негативних проявів у загальній системі освіти. Захищеність системи військово-навчального закладу на правовій основі надає можливість виключити некомпетентне втручання у військову систему освіти інших осіб. Економічність системи військово-навчального закладу в цілому, і зокрема її підсистеми навчально-виховного процесу, полягає в раціональному та економічному використанні ресурсів, зведення до мінімуму витрат часу і фінансово-матеріальних ресурсів, педагогічно доцільному використанні людських ресурсів військово-навчального закладу відповідно до соціального призначення. Розумне розташування навчального закладу передбачає правильний вибір місця розташування, компактне місце знаходження матеріально-технічної бази військово-навчального закладу, навчальних, лабораторних корпусів, полігону та житлового фонду. Дані вимоги не стосуються загальноосвітньої школи.

У нашій державі здійснюється освітянська реформа, формується мережа освітніх закладів, створюються заклади інноваційного типу, профільні заклади, до яких належать і ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою. Також здійснюється відродження кадетських корпусів, так у 2009 році було засновано Фонд відродження кадетських корпусів в Україні як перевіреної століттями системи підготовки з дитинства до державної служби як цивільного, так і військового напрямку та відродження духовно-патріотичних цінностей українського народу, патріотичного виховання молоді. У 2004 році було створено Асоціацію випускників суворовських військових училищ «Кадетское содружество». Головна місія асоціації полягає у створенні та розвитку системи середніх навчальних закладів за типом кадетських корпусів і суворовських училищ із професійної спрямованості навчання та виховання, допрофесійної підготовки, направленої на задоволення потреб дитини та держави в підготовці кваліфікаційних управлінських кадрів [7].

Тенденція розвитку навчальних закладів такого типу також простежується в державах колишнього СРСР. Так вступ до Мінського суворовського училища, республіка Білорусь, відповідно до Указу Президента Білорусі від 20 листопада 2012 р. № 527, став складним, завдяки посиленню вимог до вступу із фізичної підготовки. Даним Указом передбачено зміни та доповнення до Положення про суворовське училище, яке затверджено Указом Президента від 30 грудня 2011 року № 614. Раніше кандидат до вступу в училище не допускався до вступних випробувань при отриманні від 0 до 2 балів при перевірці стану фізичної підготовки. Згідно з новим Указом вимоги до кандидатів, які вступають до суворовського училища, підвищено: планка недопуску до вступу з фізичної підготовки досягла 4 балів, при складанні першого навчального предмету та отриманні за нього оцінки від 0 до 2 балів, до наступного іспиту абітурієнти не допускалися. Даним Указом Президента Білорусі визначено, що повторне складання перевірки стану фізичної підготовки та здача вступного іспиту заборонено. Керівництво суворовським училищем здійснює начальник, якій призначається та звільняється з посади Президентом Республіки Білорусь. Також визначені основні задачі Мінського суворовського училища, які передбачають підготовку суворовців не лише до вступу у вищі навчальні заклади, здійснення підготовки військових кадрів за спеціальностями військового та спортивного профілю для Збройних сил та інших

військових формувань Республіки Білорусь, а також для органів внутрішніх справ, підрозділів з надзвичайних ситуацій і Слідчого комітету [10].

У Казахстані хлопчики з 15 років мають можливість вступу до Кадетського корпусу Міністерства оборони Республіки Казахстан імені Шокана Уалиханова, які приймають рішення присвятити себе військовій службі в Збройних силах Казахстану на посадах сержантів-професіоналів, відповідно придатних за станом здоров'я, успішно закінчивши 9 класів загальноосвітньої школи та з належною поведінкою. Інших навчальних закладів такого типу немає [11].

У Росії діяльність суворовських, нахімовських училищ та кадетських корпусів визначено Наказом міністра оборони Російської Федерації від 15.01.2001 № 25 (ред. от 27.01.2009 р.) «Про суворовські військові, нахімовські військово-морські, військово-музичні училища та кадетські, морські кадетські, музичні кадетські корпуси Міністерства оборони Російської Федерації». Згідно з наказом до училищ, починаючи з 2009 року приймаються і дівчата. З 2011 року в Єкатеринбурзькому суворовському училищі проходить навчання група дітей із Монголії. Починаючи з 2012 року, за домовленістю президентів країн, в інших училищах будуть проходити навчання діти з Таджикистану та Туркменістану. У даних державах відсутні загальноосвітні заклади такого типу [12]. Зважаючи на це, підготовка іноземців за державними програмами навчання не призведе до формування моделі випускника ліцею або суворовського училища з причини різної віри, різних законів та традицій іноземців.

Найбільш ефективні підходи до поліпшення змісту освіти мають три блоки: загальноосвітній, військово-професійний і блок основ культури для формування й розвитку особистості. В Україні базовий навчальний план середньої школи з українською мовою навчання слугує основою загальноосвітнього блоку. Пріоритетними навчальними дисциплінами в ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою є фізична культура і військова підготовка. Ліцеїсти з цих предметів отримують більш поглиблену підготовку, ніж в загальноосвітній школі. Повне задоволення пізнавальних потреб ліцеїстів забезпечують додаткові години на вивчення загальноосвітніх предметів та факультативні заняття.

Військово-професійний блок змісту освіти в ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою передбачає вивчення курсів: «Захист Вітчизни», «Фізична підготовка», «Основи військової психології», а також залучення ліцеїстів у позаурочний час до активної діяльності щодо підготовки до майбутніх спеціальностей та військово-прикладних видів спорту. Блок основ культури особистості покликаний сприяти всебічному, гармонійному розвитку особистості майбутнього офіцера у різноманітних вимірах розвитку. Для цього запроваджені спецкурси: «Основи естетики» та «Хореографія». Модернізація змісту освіти в ліцеях ґрунтується на врахуванні позитивних надбань української школи й водночас передбачає істотні зміни, зумовлені сучасними тенденціями суспільного розвитку [8].

Зміст освіти реалізується протягом двох курсів навчання на базі ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, кожний із яких має свої особливості. Мета першого курсу навчання – допомогти ліцеїстам успішно адаптуватись у нових умовах армійського життя, виробити навички та вміння самоорганізації із врахуванням індивідуальних особливостей, сформувати військові колективи. Мета другого курсу навчання – поглиблена професійно-орієнтаційна робота. Ліцеїстам розкривається весь спектр військових спеціальностей, створюються умови для професійного вдосконалення, формуються навички самоосвіти, здійснюється самовизначення щодо майбутньої військової спеціальності [8].

Висновки. Ефективність розпочатих реформ в Україні і створення системи ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою перевіряється на практиці, вивчається їх сутність, переваги порівняно з іншими типами профільних закладів, а головне, очікувані результати, значущі для учнівської молоді, сім'ї, розвитку громадянського суспільства в цілому.

Установлено, що нормативно-правова база системи загальної середньої освіти містить недостатньо чіткі вимоги до функціонування та розвитку системи ліцеїв із посиленою

військово-фізичною підготовкою, формування та розвитку громадянської компетентності ліцеїстів, їхніх ключових компетентностей у навчально-виховному процесі, не розроблено рекомендації щодо впровадження програмно-методичного забезпечення навчально-виховного процесу та обґрунтованих критеріїв оцінювання морального, фізичного й соціального розвитку ліцеїстів і відповідних видів компетентності як їх базису. Це дає підстави для висновку, що наукове розроблення проблеми дидактичних умов організації навчально-виховного процесу у ліцеях із посиленою військово-фізичною підготовкою потребує системного докладного вивчення і тому вона обрана предметом дослідження.

У процесі дослідження виявлено, що навчально-виховний процес реальних ліцеїв із посиленою фізичною підготовкою відрізняється від суворовських училищ, загальноосвітніх навчальних закладів такого типу від навчальних закладів за радянських часів у побудові кадетської освіти на історичних традиціях завданнями навчання та виховання поміж яких пріоритетними окреслено такі як формування в учнів лідерства, професіоналізму, психологічної спроможності до забезпечення безпеки нашої держави з можливістю самопожертви.

На основі аналізу результатів сучасних наукових розвідок з'ясовано, що в Україні за часів незалежності створена мережа ліцеїв із посиленою військово-фізичною підготовкою, склалася певна система їхньої діяльності, що спрямована на розроблення та реалізацію моделі випускника як гуманно зорієнтовану, інтелектуально та духовно розвинуту, патріотично сформовану й творчу особистість, конкурентоспроможну на ринку праці, толерантну, відповідальну, професійно орієнтовану, спроможну розв'язувати різноманітні проблемні питання.

Діяльність педагогічних працівників в сучасних ліцеях здійснюється системно, комплексно, ними надається допомога учням у духовному, моральному й фізичному вихованні, виборі майбутньої професії. Як засвідчує практика, забезпечування гуманізації військової освіти виявляється за створюваних дидактичних умов для зміни авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно-орієнтовану, здійснення навчання і виховання на засадах диференціації й індивідуалізації, соціалізації з метою саморозвитку та самонавчання ліцеїстів, проектування майбутньої життєвої компетентності, прогнозування професійно-особистісних потреб, моделювання розвитку особистості, підготовки кожного ліцеїста до усвідомленого вибору особистісного життєвого шляху у військовій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.97, №1 410 (зі змінами) "Про створення єдиної системи військової освіти" - 5 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.99, № 717(зі змінами) "Про Положення про ліцей з посиленою військово-фізичною підготовкою" - С.1-16.
3. Указ Президента України від 25.10.02, № 948 (із змінами) "Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді" - С.1-14.
4. Розпорядження Президента України від 11.05.99, № 94/99-рп "Про розширення мережі ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою - .1с.
5. Наказ Міністерства освіти України, Міністерства оборони України, Державний комітет у справах охорони державного кордону України від 26.07.99, № 266/222/363 "Про затвердження Правил прийому до ліцеїв за військово-фізичною підготовкою та схеми закріплення ліцеїв за військовими формуваннями України" - С.1-16.
6. Наказ Міністра оборони України від 12.06.95, № 150 "Про введення в дію Правил носіння військової форми одягу військовослужбовцями Збройних Сил України" - С. 5.
7. "Кадетські новини" Кадетський журнал № 2, м. Київ. - 2010 - С.4-5.
8. Концепція Луганського обласного ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою. - С. 2. – Сторінка доступу: <http://lugakadet.com.ua/kontseptciya-liseya>.
9. "Военная Литература" Военная мысль Роздел 6. - С.1-34.
<http://militera.lib.ru/science/kamenev1/06.html>

10. Умови вступу до Мінського суворовського училища
http://www.belta.by/ru/all_news/society/Postupit-v-suvorovskoe-uchilische-v-Belarusi-stalo-slozhnee_i_616109.html

11. Інформація про кадетське навчання в республіці Казахстан
<http://www.ruscadet.ru/kktoday/kk-sng/kazahstan/kk.htm>

12. Сайт союзу кадетів Росії. <http://www.kadet.ru/>

Рецензент: д.пед.н., проф. Калініна Л.М., завідувач лабораторії управління освітою Інституту педагогіки НАПН (Київ, Україна)

Пахарев С.А.

ЛИЦЕИ С УСИЛЕННОЙ ВОЕННО-ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКОЙ: ИСТОКИ И СПЕЦИФИКА ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

В статье «Лицеи с усиленной военно-физической подготовкой: истоки и специфика организации обучения» рассмотрены истоки создания лицеев с усиленной военно-физической подготовкой, особенности деятельности суворовских училищ стран бывшего СССР. Представлен анализ цели и заданий, содержания образования, особенности деятельности лицеев, организация особенностей обучения в лицеях с учетом современных условий развития гражданского общества в стране и внедрения новой парадигмы образования.

Ключевые слова: образование, лицей, лицеист, суворовское училище, военно-физическая подготовка, учебно-воспитательный процесс.

Pakhariev S.

LYCÉES WITH THE STRENGTHENED MILITARY-PHYSICAL PREPARATION: SOURCES AND SPECIFICITY OF THE ORGANIZATION OF TRAINING

In article «Lycées with the strengthened military-physical preparation: sources and specificity of the organisation of training» are considered sources of creation of lycées with the strengthened military-physical preparation, features of activity Suvorov schools of the countries of the former USSR. The analysis of the purpose and tasks, maintenances of formation, feature of activity of lycées, the organisation of features of training in lycées taking into account modern conditions of development of a civil society in the country and introductions of a new paradigm of formation is presented.

Keywords: formation, lycée, the lyceum student, Suvorov school, military-physical preparation, teaching and educational process.